

Arthur Arnheim og Chava Turniansky

Yiddish Letters

From the Seventeenth-Century World of Glikl Hamel

The Hebrew University Magnes Press 2020, 188 sider

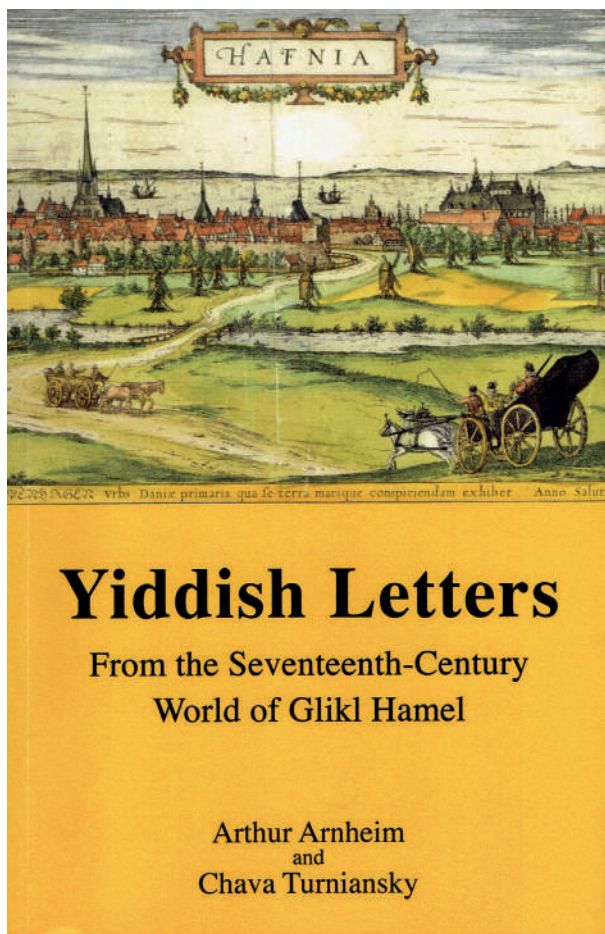
ISBN: 9657008362

Af Allan Falk

Dette værk er exceptionelt allerede derved, at det er baseret på to samlinger af jiddiske breve fra henholdsvis august 1666 og januar 1678. Det er private breve, der – som det fremgår af undertitlen – belyser den samme verden, som omtales i Glikl von Hamels erindringer. Det tidssbillede, disse breve giver, er endda mere autentisk end det, der fås i Glikl von Hamels erindringer, som først blev nedskrevet fra 1691.

Det var en omskiftelig tid. I 1648 var de ashkenazisk jødiske familier i Hamborg (der var og er ”*Freie und Hansestadt Hamburg*”) blevet smidt ud, og hovedparten havde slået sig ned i Altona, der lå i Hertugdømmet Holstein og dermed var underlagt den danske konge. Men i 1657-1658 havde svenskerne angrebet Altona, hvilket havde fået jøderne til at flygte til (bage til) Hamborg, hvor de havde fået lov til at blive, men som undersåtter – beskyttelsesjøder – af den danske konge. De sefardiske jøder havde i 1657 fået tilladelse til frit at rejse og handle i Kongeriget Danmark. En tilsvarende tilladelse fik beskyttelsesjøderne i Altona i 1667. Men i 1666 krævedes altså tilladelse.

Den første brevsamling er baseret på en rigtig røverhistorie. En norsk (kristen) læge, Johan Urse fra Langesund, rejste i 1665 til Hamborg, hvor han fik kontakt med ledende medlemmer af den ashkenaziske Altonamenighed. Han fortalte dem, at han havde fundet guld og sølv i nærheden af sin bopæl og ønskede deres hjælp til at udvinde disse fund. Det blev afslået på det tidspunkt, men året efter

Anmeldelser

vendte Urse tilbage til Hamborg og påstod nu, at han havde fået udvundet tre barrer guld, som nu befandt sig i København. Det fik menigheden til at beslutte, at tre af deres medlemmer skulle rejse til København og undersøge sagen nærmere. Formentlig ville man ansøge kongen om et privilegium til at udvinde guld og sølv fra den pågældende malm. De tre, der rejste til København, var Jacob Sostman, Jeremiah Fürst og Nathan Elias. Uheldigvis var kongen ikke i København, da de ankom. De besluttede sig til at vente. Af en ukendt grund angav Urse dem imidlertid til myndighederne, hvorefter de alle tre – og også Urse – blev arresteret og anbragt i Blåtårn. De blev forhørt af Peder Schumacher, på daværende tidspunkt blot ”kammersekretær”, men han havde allerede udmærket sig ved året forinden at forfatte Kongeloven (enevældens forfatning). Kun Fürst og Elias blev dømt og kun for at have rejst til København uden tilladelse. Og så blev de bebrejdet, at de ikke havde informeret myndighederne om Urses fund.

Fire af de fem breve i denne samling er fra personer i Hamborg til Sostman, hvis anholdelse de var uvidende om. To er fra hans ægtefælle, Scheindel/Schönchen, to andre fra mænd i menigheden, det sidste fra én af hans medfanger, formentlig Elias. I to af dem omtales den falske Messias, Sabbatai Zwi, og hans profet, Nathan af Gaza. Endnu på det tidspunkt troede mange af Europas jøder på Sabbatai Zwis proklamationer om, at jøderne i diasporaen snart ville blive udfriet og rejse til det forjættede land, Israel. Sabbatai Zwi var blevet fængslet i februar 1666. Scheindel skriver, at Profeten Nathan (fra Gaza) var rejst mod Konstantinopel sammen med 10 vise, og når de ankom, ville Ge’ulah (udløsningen fra diasporaen) blive proklameret. Hun kunne jo ikke vide, at Sabbatai Zwi blot ca. halvanden måned senere, den 16. september 1666, konverterede til Islam.

Selvom Sostman i hvert fald havde optrådt ukorrekt ifølge Schumacher, var det ikke til hinder for, at han i 1669 fik tilladelse til at nedsætte sig i Altona og nyde samme frihed som andre jøder. I 1674 søgte og fik han af selysamme Schumacher – i mellemtiden forfremmet til grev Griffenfeld – bevilling til at indrette et tobaksspinderi i Nakskov. Han og hans ægtefælle blev således de første jøder, der slog sig ned i Nakskov.

Den anden brevsamling er fra perioden 15.-23. januar 1678. Brevene er skrevet under Den Skånske Krig (1675-1679) og blevet opsnappet af datidens pendant til Forsvarets Efterretningstjeneste, der på den måde søgte at finde oplysninger af betydning for krigsførelsen. Samlingen er på 18 breve, hvoraf de 17 er skrevet mellem en række af de første jøder, der slog sig ned i København, og deres ægtefæller eller slægtninge i Hamborg/Altona.

Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af brevskriverne i København på det tidspunkt havde tilladelse til at bo i København. En af dem er Abraham Cantor, der først den 21. december 1678 fik rejsepas, og som først den 14. april 1683 fik tilladelse til at bosætte sig med kone og børn i København. En anden er hans (formodede) bror Axel Cantor, der fik en tilsvarende tilladelse en måned tidligere. Han havde begrundet sin ansøgning med, at han i en årrække havde boet i København (underforstået: uden tilladelse). En tredje af brevskriverne, Meyer Goldschmidt, får ligeledes først tilladelse til efterfølgende at slå sig ned i København, nærmere bestemt i 1683 (den 6. oktober).

Alle brevene giver indtryk af dagligdagens forhold på den tid, såvel bekymringer som glædelige begivenheder. Bekymringerne omfatter særligt diverse igangværende handler, således skriver Abraham Cantors svoger i Altona til ham om fem ringe med store diamanter, som han har købt billigt og vil sende til ham i håbet om, at Abraham Cantor vil kunne sælge dem til en god pris. Blandt de glædelige begivenheder er en barnefødsel. Meyer Goldschmidts ægtefælle skriver, at hun har født en datter, der har fået navnet Sara. Og så er der de helt hverdagsagtige oplysninger. Abraham Cantors ægtefælle Lea (Norden) skriver således til ham, at hans (hidtil ukendte) bror Boruch den næste dag vil rejse til deres mor i Hildesum (= Hildesheim) medbringende ost, kød og pølse.

Endelig skal det bemærkes, at brevene giver værdifulde nye oplysninger om den personkreds, der grundlagde den jødiske menighed i København. Det fremgår således, at Meyer Goldschmidts ægtefælle, Breine, er datter af Samuel Fürst og dennes ægtefælle Meite. Fürst var en bror til ovennævnte Jeremiah Fürst, begge fik flere gange

i 1680'erne udstedt pas til at rejse og handle i Kongeriget Danmark. En anden af brevskriverne er Israel David (= Azriel Köthen), der sammen med Meyer Goldschmidt modtog brevet af 16. december 1684, hvori de fik tilladelse til at holde gudstjeneste. Denne dato regnes for datoen for grundlæggelsen af den jødiske menighed i København. David fik først tilladelse til (med kone og børn) at bosætte sig i København den 26. november 1681, men familien forblev i Altona, hvor han også blev begravet, uagtet at han døde i København (den 16. maj 1695). Hans ægtefælle hedder ifølge brevene Jitchen Cohen, og ikke Pesche Levy som hidtil antaget. Der er også en Azriel ben Michel Wessely, der skriver til sin bror Juspa (= Josef) i Hamborg. Sidstnævnte er formentlig far til den kendte geværfabrikant i Glückstadt, Moses Joseph Wessely, der døde i 1736 og blev begravet (med en liggende sten) i den oprindeligt sefardiske del af begravelsespladsen i Møllegade.

Som det forhåbentlig fremgår af ovenstående, er der mange gode grunde til at læse dette værk, uanset om ens primære interesse er det historiske indhold, dagliglivet i 1660-1670'erne blandt jøder i København eller de genealogiske oplysninger. Brevene er aftrykt i deres originale form som jiddishe håndskrifter og gengivet i transskriberet form med hebraiske, trykte bogstaver. De er kommenteret på engelsk.